

UO‘K: 821.111/82-1/29

“BABUR THE TIGER” ROMANI O‘ZBEKCHA TARJIMASIDA METAFORA IFODASI
METAPHORICAL EXPRESSION IN THE UZBEK TRANSLATION OF THE NOVEL
“BABUR THE TIGER”

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ В УЗБЕКСКОМ ПЕРЕВОДЕ РОМАНА “BABUR
THE TIGER”

Ibragimov Shexrozbek To‘lqinjon o‘g‘li

Namangan muhandislik-texnologiya instituti tayanch doktoranti,

Annotatsiya

Badiiy san’atlar ichida metafora “so‘z ichidagi so‘z” deb atalishi bejiz emas. So‘nggi yillardagi tadqiqot ishlarda metaforani bir necha soha nuqtai-nazardan o‘rganib chiqilmoqda. Ushbu maqolada taniqli biografik romanlar muallifi Harold Lamb tomonidan yozilgan “Babur the tiger” romani aslyati mavjud metaforalarni uning o‘zbekcha tarjimasida o‘zaro qiyosiy tahlil qilish asosiy maqsad qilib belgilangan. O‘zbek tarjimoni asarni tarjima qilishda adekvat, so‘zma-so‘z va ekvivalent tarjima usulidan foydalangan. Tarjima matnida aslyatda berilgan metaforalar ayrim hollarda ifodanmaydi. Bunga sabab, tarjima jarayonida muallif ijodiylik bilan badiiylikni saqlashga intilishi sabab bo‘lgan. Tahlillardan yana bir qiziq narsa ayon bo‘ldi. Mutarjim aslyatda o‘z ma’nosida kelgan so‘z va so‘z berikmalarni tarjima matnida metafora bilan ifodalagan qismlar ham talaygina topiladi.

Аннотация

Недаром в искусстве метафору называют «словом в слове». В последние годы исследования рассматривали метафору с нескольких точек зрения. Основная цель данной статьи – провести сравнительный анализ метафор, присутствующих в оригинальном романе «Бабур-тигр» известного биографического романиста Гарольда Лэмба в его переводе на узбекский язык. При переводе произведения узбекский переводчик использовал адекватные, дословные и эквивалентные методы перевода. В некоторых случаях метафоры, приведенные в исходном тексте, не отражены в переводном тексте. Это связано с желанием автора сохранить креативность и артистизм в процессе перевода. В результате анализа выяснилась еще одна интересная вещь. В переведенном тексте также имеется много отрывков, в которых переводчик использует метафоры для выражения слов и словосочетаний, которые изначально имели собственное значение.

Abstract

It is not without reason that metaphor is called a “word within a word” in the arts. In recent years, metaphor has been studied from various perspectives. The main goal of this article is to conduct a comparative analysis of the metaphors in the original novel Babur the Tiger by the renowned biographical novelist Harold Lamb, and its Uzbek translation. In translating the work, the Uzbek translator employed adequate, word-for-word, and equivalent translation methods. In some cases, metaphors from the original text are not expressed in the translation. This is due to the translator’s desire to preserve creativity and artistry in the translation process. The analysis also revealed that many instances exist where the translator uses metaphors to express words and word combinations that had their own literal meaning in the original.

Kalit so‘zlar: metafora, badiiy san’atlar, tarjima, aslyat, ko‘chim, o‘xshashlik, tasvir, lug‘atlar

Ключевые слова: метафора, изобразительное искусство, перевод, оригинальность, перенос, сходство, образ, словари

Key words: metaphor, visual arts, translation, originality, transfer, similarity, image, dictionaries.

KIRISH

Sharq mumtoz poetikasida metafora “istiora” termini bilan yuritilishi bizga ma’lum. Zero, sharqda bu hodisa, avvalo arab, keyinchalik fors va turkiy mutafakkirlar tomonidan yaratilgan ilmiy risolalarda batafsil ma’lumotlar keltirilgan. Mamlakatimizda “istiora” hozirgi davrgacha yaratilgan ilmiy risolalarda bir-birini takrorlaydigan ta’riflar bilan keltirilgan. Y.Is’hoqov, T.Boboyev kabi olimlarning ta’riflari bunga yaqqol misoldir. Boshqa olimlarning ta’riflari ham deyarli bir-birini takrorlaydi. Birinchi bobda metafora yuzasidan qilingan tadqiqot ishlarining nazariy tahlili amalga oshirilganligi bois, bu erda uning ta’rifi borasida ikki og‘iz so‘z aytish o‘rinli.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

“Metafora – lugʻaviy jihatdan biror narsani oriyat (omonat)ga olish degan maʼnoni bildiradi, lekin adabiyotda majozning bir koʻrinishi boʻlib, biror bir soʻz oʻrniga boshqa soʻz ishlatishga aytiladi” [16.50]. Demak, yuqoridagi taʼrifga koʻra, oriyatga olingan soʻz oʻz maʼnosida emas, balki majoziy, koʻchma maʼnoda vaqtinchalik vazifa bajaradi. Masalan: sharq adabiyotida “may” “ishq”, “qadah” “koʻngil”, “oy” “mashuqa” soʻzlari bilan badiiy koʻchim koʻp qoʻllanadi. Aslida berilgan soʻzlarning oʻz maʼnosi mavjud boʻlib, shoirlar ularning koʻchma maʼnosiga tez-tez murojaat qilishadi.

Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov oʻzining “Adabiyot nazaryasi asoslari” nomli kitobida “koʻchimning badiiy nutqda eng koʻp va samarali qoʻllanuvchi turi istiora – metafora hisoblanadi” [15.276] deya keltirib oʻtgan. Oʻxshatishga asoslangan tasviriy vositalar ichida metafora eʼtiborga sazovor. Chunki, metafora vositasida yaralgan birliklar omma, xalq tilida koʻp qoʻllanganligidan ular bir qarashda maʼjuziy maʼno yoʻqdek koʻrinadi. Buni olim J.R.Serl oʻlik (dead) metafora termini bilan ifodalagan [14.76-86].

Soʻnggi yillarda yurtimizda metaforani tarjimashunoslik fani doirasida juda koʻplab tadqiqot ishlari olib borilgan hamda bu yondoshuv hali davom etadi. G.Rofiyeva, G.Nasrullayeva, Sh.Maxmaraimova, O.Dibrova, G.Qobuljonova, E.Allanazarov kabi olimlarning ishlarini eslab oʻtish joiz. Xususan, Tadqiqotchi G.Rofiyeva oʻzining “Oʻzbek tilidan fransuz tiliga konseptual metaforalar tarjimasining oʻziga xos xususiyatlari (Erkin Aʼzam asarlari asosida)” nomli tadqiqot ishida “metafora (yunoncha metaphora – koʻchirish, koʻchim) soʻz yoki iborani oʻxshashlik yoki oʻxshatishga asoslangan koʻchma maʼnoda ishlatish va shunday maʼnoda ishlatilgan soʻz va ibora” deya Oʻzbek tilining izohli lugʻatidan olingan taʼrifni aynan keltirib izohlaydi. Bundan tashqari, G.Rofiyeva metaforani oddiy jummalardan farqini keltirib, quyidagicha taʼrif bergan: “metaforani oddiy jumladan farqi, soʻz mohiyatini oʻzgarish bosqichlari, ushbu tushunchani boshqa fanlar bilan aloqadorligi, metafora hosil boʻlishiga turtki boʻluvchi kabi omillar keltirilgan” [13.10]. Tadqiqotchi bu fikri bilan konseptual metaforani hosil boʻlishi uchun falsafa va psixologiya kabi fanlarning mohiyatini tushinish zarur deb koʻrsatadi.

Tadqiqot ishida H.Lambning “Babur the tiger” romani asliyati va Gʻ.Sotimovning oʻzbekcha qilingan tarjima asos qilib olingan. Xususan, asliyatda aniqlangan metafora leksik-semantik tomonlama tahlil qilinib, uning ifodasi tarjima matni bilan qiyosiy tahlilga tortilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

H.Lambning “Babur the tiger” romanida Bobur mirzoning tugʻilishidan boshlanib toki hayotining soʻnggi kunlarigacha boʻlgan davrlar nasriy shaklda ifoda qilingan. Romanda badiiy tasvir vositalarning alohida oʻrni bor. Xususan, metaforani muallif proza va peyzaj tasvirida mohirona qoʻllagan. Bu roman mohir tarjimon Gʻ.Sotimov tomonidan “Bobur-Yoʻlbars” nomi ostida oʻzbek tiliga tarjima qilingan. Ushbu tadqiqotda roman asliyati va uning oʻzbekcha tarjimasini bilan qiyosiy tahlilini amalga oshirish ishning dolzarbligini oshiradi. Buning uchun, romandagi metafora, metonimiya va mubolagʻa vositasida berilgan jumlar aniqlanib, ularni tarjimada ifodalanishi bilan qiyosiy oʻrganilishi zarur.

Metafora gʻarbda nafaqat leksik-semantik jihatdan, balki pragmatik, kognitiv, psixologik va falsafiy tomonlama tadqiqi amalga oshirilgan. Bunday yondoshuv metaforani oʻrganishga boʻlgan qiziqishni yanada orttiradi. Bundan tashqari, gʻarb olimlari metaforani tashbehning bir shakli sifatida keltirib, “vositasiz oʻxshatish”, “yashirin oʻxshatish” [12.146] nomlari ostida ham keltirilgan. Buni “Babur the tiger” romanida berilgan metaforalarni oʻzbekcha tarjimasida ifodalanishi bilan qiyoslasak.

H.Lamb:

Yakub could make verses with such double meanings. (17.27)

Ushbu gapda Hasan Yaqubbek gapga chechanlik holati “make verses with such double meanings” soʻz birikmasi bilan berilgan. Bu erda, yashirin oʻxshatish “double meanings” birikmasini “make” feʼli bilan bogʻlab hosil qilingan. Ikki soʻz birikmasi ayro holatda oʻz maʼnosida keladi, ammo yuqoridagi jumlada ular birikib “yashirin tashbeh”ni ifodalagan. Yaʼni, Hasan Yaqubbek soʻzga ustaligi shundaki, bir soʻzni ikki maʼnoda qofiyali tarzda qoʻllashi jumla uchun pragmatik maqsad vazifasini bajargan. Bu maʼno jumlada yashirin.

Gʻ.Sotimov:

ADABIYOTSHUNOSLIK

Hasan Yaqubbek shoirtabiat yigit bo'lib, nuqtida so'z o'yinlarini ko'p ishlatardi. (18.25)

O'zbek mutarjimi ingliz tilidagi metaforani tarjimada qayta yaratgan deyish mumkin. Buning sababi, u aslyatda berilgan "make verses with such double meanings" birikmasini yanada yashirin ekvivalentini "so'z o'yinini ishlatmoq" tarzida keltirgan. Albatta, tarjimon "so'z o'yini ishlatish" birikmasi o'zbekzabon o'quvchiga "gapga chechanlik, so'zga ustalik" ma'nosida tushunishini bilgan. Demak, mutarjim ushbu jumla tarjimasida adekvat almashtirish yo'lidan borgan. Ya'ni, u "aslyatdagi so'z va iborani tarjima tilidagi teng ma'noli so'z va iboralar bilan almashtirgan" [11.12] va metaforani tarjima qilnayotgan til egalariga tushunarli, qayta yaratilgan variantini taklif qilgan.

Tarjima matnida aslyatda berilmagan bir tasvir keltirilgan. Ya'ni, ingliz tilida Hasan Yaqubbekni shoirtabiat ekanligi haqida aniq bir so'z yuritilmaydi. Bizningcha tarjimon "make verses" (qofiyalar hosil qilmoq, ma'noli, qofiyali so'zlam) fe'lli birikmasini shunday bergan bo'lishi mumkin. Balki G'.Sotimov bu birlikni "shoirtabiat yigit" tarzida tushungandir.

Romanda Bobur mirzoning ona tomonidan bobosi Toshkent hokimi Yunusxon Andijonga kela olmasligi bilan bog'liq epizod keltirilgan. Ya'ni, Mog'ulstondan yo'llangan navkarlarni ketib qolishidan chalg'itish uchun qilgan harakatlari ortidagi hodisa sababli Yunusxon Andijonga, shaxzoda nevarasini ko'rgani kelishga kechikadi. Bu kechikish naq bir yilga cho'ziladi. Roman muallifi holatni quyidagicha bayon qiladi:

H.Lamb:

Being a man of wiles, Yunus Khan succeeded in rounding up his errant clans by leading them off to a fresh war. (17.19)

Muallif ushbu jumlada uch o'rinda metaforadan foydalangan. Ular: 1) rounding up his errant clans; 2) leading them off; 3) fresh war. Ularga quyida alohida-alohida tushuntirishlar bersak.

Ingliz tili izohli lug'atida "round" leksemasi "up" predlogi bilan fe'lli birikma hosil qiladi. Ma'nosi "ma'lum bir maqsadlarni ko'zlagan holda insonlar yoki hayvonlarni bir joyga yig'moq" [3.1237] deya keltirilgan. Bu holatda "round" so'zi ko'chma ma'noda qo'llangan. G'arb poetikasida orientlashgan metafora (oriental metaphor) termini mavjud bo'lib, J.Lakoff va M.Jonson bu turdagi metaforani bir konsept doirasida o'rganadi. Ularga ko'ra orientlashgan metaforada ingliz tilida joylashuvga ishlatiladigan "up", "down", "front", "back" kabi so'zlar majoziy ma'noda ifodalanadi. Jumladagi "up" so'zi ham o'z ma'nosidan "round" so'zi bilan birikkan holda chiqib ketib, o'zbek tiliga tarjima qilinganda, "to'plamoq, yig'moq, jamlamoq" ma'nolarini ifodalagan. Umuman olganda, birinchi metaforaviy birikma "bo'ysinmas qabilalarni birlashtirmoq" ma'nosini berishga xizmat qilgan.

"Leading them off" fe'lli birikmasida xuddi avval tahlil qilingan soz' birikmasidek orientlashgan metafora xosil bo'lgan, chunki uning tarkibida "off" predlogi "lead" fe'lini ma'nosini qisman qayta nomlashga sabab bo'lgan. Inglizcha izohli lug'atda "lead off" "to begin something by doing or saying something" [3, 807] tarzida ta'riflanadi. Demak, "lead" so'zining o'z ma'nosi hisoblangan "boshqarmoq, etaklamoq" tarzidagi ifodasi emas, ko'chma "biror yangi ish-harakatni boshlamoq" ma'nosida jumla kontekstida kelgan. To'g'ri, bu erda "boshqarmoq, etaklamoq" so'zlari "boshlamoq" leksemasi bilan sinonimiya hosil qilishi mumkin, ammo "lead off" yangi ishni boshlash haqida ekanligi unutmazlik kerak. Boshqarmoq va etaklamoq leksemalarida ish-harakat allaqachon boshlangan insondan uni davom ettirish talab qilinadi xolos.

Ingliz tilida "fresh" leksemasi ko'pincha oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan qo'llanib, "yangi, toza" degan ma'nolarda kelishi barchaga ma'lum. Yuqoridagi jumlada esa, "fresh" so'zi "war" so'zini oldidan kelib metafora hosil qilgan. Ya'ni, birlikda urushni tasvirlash uchun ozuqa (yangi yoki eski) manbasi bilan birlashtirilgan bo'lsa, pragmatik jihatdan jangni qabilalar orasida yangilanib boruvchi, zarur va odatiy holatda doimo takrorlanib turuvchi ish-harakat sifatida anglashilishiga xizmat qilgan. Qolaversa, Yunusxonning askarlari "fresh war"da ishtirok etishini sababi sifatida, undan oladigan moddiy qiymatli mahsulotlarni qo'lga kiritish orqali o'z ma'naviy va ruhiy nafslarini ozuqalantirilishi ham tushunilishi mumkin. Shu sababli, muallif "fresh" so'zini urish tasviri uchun ishlatgan bo'lishi mumkin.

Qisqa berilgan jumladagi metaforalarni batafsil bayoni shuni ko'rsatadiki, H.Lamb qaysi o'rinda metaforani bergan bo'lsa, ular har biri muallifning turli maqsadlarini badiiy ifodasi tarzida yangragan. Bu fikrning isbotini yuqoridagi jumla ta'riflari orqali berildi. O'zbek mutarjimi muallifning

ana shu maqsadlarini anglay olgan yoki yo'qligini aniqlash uchun o'zbekcha tarjimaga e'tibor qaratsak.

G'.Sotimov:

Ziyrak kishi bo'lganidan qo'l ostidagi mo'g'ul navkarlarining xohish-istagini qondirish va ularning Mo'g'ulistonga qaytib ketish fikridan chalg'itish uchun tez-tez atrof-tevarakdagi hududlarga xujum uyushtirib turar va shu bilan askarlarning talonchilikka bo'lgan ishtiyogini biroq pasaytirgan bo'lardi. (18.17)

O'zbekcha tarjimada G'.Salomovning "tarjima – qayta tiklash san'ati, asarni boshqa tilda qayta yaratish san'atidir" [4.39] degan fikrini o'zida mujassam qilgan. Ya'ni, mutarjim asliyatda berilgan g'oyani tarjimada tushuntirishlar berishga uringan. Tarjimada uch holatda metafora ifodalangan. Qizig'i shundaki, asliyatda aniqlangan metaforalarning aynan ifodasi emas, balki boshqa birliklar vositasida ular qayta yaratilgan. Fransiyalik yozuvchi, tarjimon hamda olim H.Meschonnik ijodiy tarjimaga ham alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha: "Tarjima yaratiluvchi, poetik va o'zgaruvchan hodisa bo'lib, u uchun til va atrof-muhit alohida ta'sir qiladi." [10.2] Demak, G'.Sotimovda til qoidalari va madaniy-ijtimoiy hayot metaforalarning aynan ifodasini berishga to'sqinlik qilgan bo'lishi mumkin. Bu erda, leksik birliklar va grammatik qoidalarning bir biridan keskin farq qilishini ham hisobga olinsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Tarjima matnidan olingan jumlada birinchi metafora hodisasi "qo'l ostidagi" so'z birikmasi bilan ifodalangan. Bu birlik o'z manosida biror insonning qo'l ostida turgan narsani anglatadi. Tarjimada esa, "qo'l ostidagi mog'ul navkarlar" birligi bilan Yunusxon tomonidan boshqariladigan degan ma'no anglashilib, majoziylik ifodalangan. O'zbek tili izohli lu'gatida "qo'l" leksemasining bir necha ma'nolari haqida ma'lumot keltirilib, ularning bittasida "ixtiyorida, izmida" [9.322] degan ta'rif uchraydi. Mutarjim "qo'l ostidagi navkarlarni" deya aynan Yunusxonning izmidagi askarlar ekanligini anglatmoqchi bo'lgan. Ajablanarsi shundaki, asl matnda bu metafora mavjud emas. Xattoki, tarjimada berilgan metafora uchun asliyatda ishora ham topilmaydi.

Tarjimon Yunusxon mog'ul yollanma askarlarini mamlakatlariga qaytib ketish haqidagi o'y fikrga ega bo'lmasligi va bunday g'oya uyg'ongan taqdirda ham ularni o'zgartirishga bo'lgan urinishning maqsadini "fikrni chalg'itish" metaforasi bilan ifodalaydi. "Chalg'itmoq" so'zi o'z manosida "biror narsaga alahsib, asosiy ish, mavzu va shu kabilarni unutmoq yoki ulardan chetga chiqmoq; adashmoq" [8.717] tarzida ifodalangan. "Chalg'itmoq" so'zi "fikr" leksemasi bilan birikuvidan o'ziga metaforaviy ma'noni yuklab oladi. Tarjimada berilgan bu metafora ham asliyatda ko'zga tashlanmaydi.

So'nggi tarjimada berilgan metafora "ishtiyogini pasaytirmoq" so'z birikmasi bilan ifodalangan. "Pasaytirmoq" fe'li o'z ma'nosida hajm-miqdorni bildiruvchi ot so'z turkumida oid narsaning ifodasi uchun ishlatiladi. Parchada bu fe'l mavhum ot bilan ishlatilgan va majoziy ma'no hosil qilgan. Asliyatda bu metafora ham uchramaydi.

Xo'sh, tarjimon asliyatdagi metaforalarni bermay, o'zi hohlagan erkin usuldagi tarjima bilan muvaffaqiyatga erishmagan deyishga asos bormi? Bu savolning javobi turli olimlar tomonidan bildirilgan fikrlar bilan bersak. Tarjimashunos olim E.Ochilov yon daftaridagi tarjima haqidagi qaydlardan birida shunday degan edi: "badiiy tarjimaning birinchi sharti go'zallik, keyin aniqlik" [11.241]. Demak, G'.Sotimov ham avvalo roman tarjimasida go'zallikka, keyinchalik esa aniqlikka e'tibor qaratgan bo'lsa, ne ajab. Ze'ro, "go'zallik qurbonlik talab qiladi". Ammo bu qurbonlik meyoridan ortiqcha bo'lmasligi kerak. Tarjimon bizningcha oddiyroq "Ziyrak kishi bo'lgan Yunusxon bo'ysinmas yollanma askarlarni yangi urushga boshlab borish orqali ularni bir joyga birlashtirishning uddasidan chiqqan edi." (tarjima bizniki) deya tarjimani ifodalaganda bo'lar edi. Bunday tarjima bilan G'.Sotimov nafaqat jumlada berilgan metaforalarni qayta yaratishga, balki bazi o'rinlarda kelgan qo'shimcha tushuntirishlarni berishga ehtiyoji bo'lmas edi.

H.Lamb roman uchun "Boburnoma"dan bazi hollarda foydalangani aniq. Avvalo, muallif "Boburnoma"dan olingan qismlarni romanda qo'shtirnoq ichida bergan. Qolaversa, makon tasvirlashda yondoshilgan yo'nalish "Boburnoma" uslubida kelgan. Shunday tasvirlarning birida Bobur mirzo Andijonni tasvirlaydi.

H.Lamb:

Babur soon discovered that his valley consisted of two different kingdoms: the lower villages along the streams and the wild uplands. (17.23)

ADABIYOTSHUNOSLIK

Jumlaga e'tibor bersak, Bobur mirzo Andijonni ikki qismga bo'ladi. Muallif ularni bo'lishda birini tinch, boshqasini "yovvoyi hayot hukm surayotgan" makon tarzida mantiqiy g'oya orqali ifodalagan. Anashu yovvoyi hayot jam bo'lgan tepaliklarda muallif metaforadan mohironalik bilan foydalangan. Mohironalik deyishga sabab, birgini "wild" leksemasini "upland" so'zi bilan qo'llaganlikda. "Wild" so'zini aslida inson yashamaydigan faqatgina yovvoyi tabiat uchun makon bo'lgan joyga nisbatan qo'llash mumkin. Muallif bu metaforaviy so'z birikmasi bilan qonunsizlik va bo'ysinmaslik g'oyalari haqida ma'lumot bermoqchi bo'lgan.

G'.Sotimov:

Bobur tez orada tushundiki, bu vodiy bir-biriga o'xshmaydigan ikki qismdan – daryo va soylarga mo'l quyi qism va ancha o'zlashtirilmagan, yovvoyi hayot hukm surayotgan yuqori qismdan iborat ekan. (18.21)

Tarjimada asliyatda aniqlangan metafora aynan ifodalangan. Faqatgina tarjimada o'zbekcha ifodani go'zallashtirish uchun keltirilgan "hukm surayotgan" so'z birikmasida ham alohida metafora mavjud. Demak, "wild upland" metaforasi to'lig'icha "yovvoyi hayot hukm surayotgan yuqori qism" deya berilganidan ma'lum. Bu erda "yovvoyi hayot" birikmasida bitta metafora hodisasi kuzatilayotgan bo'lsa, "yovvoyi hayot hukm surayotgan" alohida yana bitta shunday poetik hodisa. Demak, mutarjim asliyatdagi parchani aynan tarjima qilgan va bunga yuqoridagi tushuntirishlar hech qanday shubha yo'qligini ko'rsatadi.

Tarjimon "asarni o'z tiliga ag'darar ekan, unda tasvirlangan narsani ifodalash uchun yigirmatalab so'zlar orasidan o'z istganlarini ishlata olmaydi" [4.166]. G'.Sotimov ham o'zbekzabon xalq uchun tasviriylik yanada kuchaytirish uchun "hukm surayotgan" birikmasi bilan bergan. U shunchaki "yovvoyi hayot qismi" deya tarjima qilsa, jumlada g'alizlik paydo bo'lar edi.

Andijon tasviri quyidagi parcha bilan davom etadi.

Andijan, while a pleasant place, blessed by fertile fields and a lively trade, was nothing like a fortress. (17.31)

Bu parchada Bobur mirzo ota yurtini unumdor dalalari va qizg'in savdosi bilan juda yoqimli makon ekanligini xitob qilmoqda. Asliyatdagi jumlada "a pleasant place" va "a lively trade" so'z birikmalari metafora vositasida ifodalangan. Ingliz tilida "pleasant" so'zi o'z ma'nosida yoqimli, umuman kishiga rohat bag'ishlaydigan narsalarga, asosan hid, tam kabi hissiyotlarga nisbatan qo'llaniladi. Bu so'z "place" so'zi bilan birikkanda esa, endi makonning yoqimli hidi nazarda tutilmagan, faqatgina inson ko'zini quvnatadigan ma'nosida majoziy qo'llangan.

Ikkinchi metaforaviy birlik "a lively trade" so'z birikmasi bilan berilgan. G.Reijnierse "The value of deliberate metaphors" nomli maqolasida "metafora faqatgina lingvistik shaklda ifodalangan konseptual strukturalarning muammosi sifatida emas, balki tilni foydalanuvchilar o'rtasida muloqot masalasi sifatida qabul qilingan" [7.23] deya fikr yuritadi. Demak, H.Lamb kitobxonga "a lively trade" so'z birikmasi bilan Andijon shahridagi savdo-sotiq holatini qanday ekanligini anglatmoqchi bo'lgan. Ingliz madaniyatida "lively" so'zining ma'nosi "quvnoq, xushchaqchaq, jonli, qizg'in, jo'shqin, chaqqon" [5.298] tarzida ifodalanadi. Shunday ekan, savdoning jo'shqinligi, qizg'inligi va jonliligi asliyatda metafora hosil qilgan.

G'.Sotimov:

Andijon mo'jazgina qal'a bo'lib, shahar atrofidagi erlardan mo'l hosil olinar va shaharda savdo ishlari yaxshi yo'lga qo'yilgan edi. (18.29)

O'zbek tarjimoni asliyatdagi metaforalarning birinchisini ekvivalent leksik birlik bilan va ikkinchisini "lively" so'zini tushurib o'g'irgan. Demak, tarjima matnida asliyatdagi metaforalar ifodalanmagan. Asliyatdagi "pleasant place" "mo'jazgina qal'a" "a lively trade" esa tarjima matnida oddiy "savdo" tarzida berilgan. G'.Salomov shunday degan edi: "agar tanlangan so'z asl nusxadagi so'zga muvofiq tushsa, o'sha so'zning mag'zida yashirilib yotgan ma'no bizning tilimizda tiriladi, aksincha, agar unga to'liq muvofiq bo'lmasa, fikrni noaniq va mujmal qilib qo'yishi mumkin." [4.166]. Umuman olganda, G'.Sotimov jumlada asliyatdagi metaforalarni tashlab tarjima qilish orqali muallif tomonidan berish niyat qilingan fikrni noaniq ifodalaydi. U "lively trade" so'z birikmasini "shahardagi qizg'in savdo" deya berishi ham mumkin edi. Bunda tarjimonga nima to'siq bo'lganligi aniq emas, chunki tarjimada "shahardagi qizg'in savdo" deya ifodalash uchun hech qanday qo'shimcha o'zgarishlar talab qilinmaydi.

Boshqa jumalarda ko'rganimiz kabi, bu parcha tarjimasida ham o'zbek mutarjimi asliyatdagi oddiy ifodani metafora vositasida bergan. Matnda berilgan "yaxshi yo'lga qo'yilgan" deya berilgan so'z birikmasida metafora mavjud. "Yo'lga qo'yimoq" so'z birikmasida aslida "yo'l" leksemasini o'z ma'nosidan chiqib ketib, "biror bir ish-harakatni boshlamoq va davomli boshqarmoq" ta'rifi bilan anglashilgan. Shu tomondan ham bu birlikni majoziy ma'noda ifodalangan deyishga hech qanday shubha yo'q. Asliyatdagi "a lively trade" so'z birikmasini mutarjim "shaharda savdo ishlari yaxshi yo'lga qo'yilgan edi" tarzida ifodalashga harakat qilgan. Bu bilan, tarjimonda asliyatdagi "qizg'inlik, jo'shqinlik" tarjimada ifodalandi, degan xulosaga kelishiga turtki bo'lgandir.

Barcha tahlilga tortilgan jumalardan shu narsa ma'lumki, mutarjim asliyatdagi metaforalarni tarjima matnida ifodalay olmagan yoki ular qayta yaratilgan degan xulosaga kelish mumkin. To'g'ri, R.Pogioli aytganidek: "tarjima qilish o'g'zaki kompozitsiyaga noodatiy libos, o'zgargan tuzulish va asar ruhini o'zgartirishga harakat qilishdir [6.137]. Demak, tarjimon tomonidan aslyat matnida birmuncha o'zgarishlarni kiritib, uni tarjima tilida so'zlashuvchi o'quvchi uchun tushunarli leksik birliklar bilan liboslantirish erkinligi mavjud. Ammo, bu tarjimonning mahorati, bilimi va tajribasiga bo'lgan to'la baho emas. G'.Sotimov "Bobur-Yo'lbars" tarjimasida metaforalarning aynan ifodasini bera olgan jumalar ko'p. Ze'ro, ularni tahlilga tortish tarjimaga faqatgina tanqidiy emas, ijobiy firklarining borligini istifoda etishga xizmat qiladi. Ana shundaylardan bir nechtasini tahlilga qilsak.

H.Lamb:

The Tiger laid his spite against very few men, but Khusrau Shah was foremost among them. (18.47)

Ingliz tili izohli lug'atida "spite" so'zi "a feeling of wanting to upset someone or cause problems for them, especially because you think something is unfair" [3.1378] deya ta'riflanadi. Umuman olganda, ushbu so'zni o'zbek tiliga "nafrat" tarzida tarjima qilish mumkin. Bu so'zning yakka o'zi metafora hosil qilmagan, balki jumladagi boshqa so'zlar bilan birikuvdan hosil bo'lgan fe'lli birikma (lay his spite against very few men) orqali badiiy ko'chim ifodalangan.

Muallif asliyatda nafratni qanchalik darajada ekanligini ana shu so'z ifodasi orqali bergan. U ham "hatred" so'zini o'zini bersa bo'lar edi. "Hatred" so'zi hissiy nuqtai-nazardan "spite" so'ziga qaraganda juda kuchli nafratni ifodalaydi. H.Lamb Bobur shaxsiyatini o'rgangam yozuvchi sifatida "spite" so'zini qo'llashni ma'qul ko'rgan. Ya'ni, Bobur o'zining ashaddiy dushmanlariga ham juda kuchli nafratda bo'lmagan. Bunday haqiqatni bir necha hodisalar vositasida isbotlash mumkin. Xususan, Ibrohim Lo'diyni onasiga bo'lgan munosabat uning dushmanlariga bo'lgan nafrati qanday ekanligini ko'rsatib bera oladi. Garchi, ona Boburni zaharlagandan keyin ham uni avf qilish hodisasi mirzoni nafrati jilovlangan ekanligidan darak berar edi.

G'.Sotimov:

Bobur mirzo o'z raqiblarining kamdan-kamiga o'tli nafratini sochardi. Ularning ichida Xisravshoh alohida nafratga sazovor edi. (18.45)

Mutarjim asliyatdagi metaforani juda to'g'ri va aniq, lekin hissiy jihatdan kuchli ifodalagan. Ya'ni, Bobur mirzoning raqiblariga "o'tli nafratini sochardi" tarzidagi ifodasi tarjimada metaforani ifodalagan. Izohli lug'atda "o'tli" so'zining ko'chma ma'nolari bilan tahlil qilinganda, "zo'r haroratli, qaynoq" [8.461] degan ma'noda "kulgu, bo'sa" leksemalari bilan birgalikda ishlatilgan. Demak, tarjimon "o'tli nafrat" birligi bilan Bobur mirzoning hissiyoti aslyatga nisbatan kuchli ifodalangan. Shunday bo'lsa-da, asliyatdagi metafora tarjimada o'z aksini topgan. Faqatgina, tarjimada yuqorida tilga olingan ayrim pragmatik ma'nodagi o'zgarishlar mavjud.

Bobur mirzo otasi vafotidan so'ng o'n ikki yoshda taxtga o'tiradi. Podshohlikning ilk kunlarida uning yurtiga tashqi kuchlardan yovlar bostirib kela boshlaydi. Ana shunday dushmanlardan biri Bobur mirzoning tog'asi Sulton Ahmad mirzo va uning yordamchisi Mir Ali Do'st. Bobur mirzo Mir Ali Do'st tag'oyini tasvirida shunday so'zlarni ishlatadi:

H.Lamb:

Yet except for falcon flying, he was worthless – money-seizing, strife-provoking, insincere, sharp of speech, and sour of face. (17.56)

Jumladagi ikki so'z birikmada metafora mavjud. Ular "sharp of speech" va "sour of face" frazeologik birliklaridir.

Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning izohli lug'atida "sharp of speech" so'z birikmasi aynan alohida berilmagan, ammo bu idioma boshqa bir ko'rinishi aniq keltirilgan. Bu "sharp tongue"

ADABIYOTSHUNOSLIK

birikmasi hisoblanib, “tanqidiy, sovuqqon munosabatda bo’lingan” [2.601] ma’nosida ta’riflangan. So’z birikma tarkibidagi “sharp” so’zi “o’tkir, qattiq, keskin, qattiq tegadigan, achchiq, kinoyali” [5.456], “speech” esa “so’zlash qobilyati, nutq, til” [5.479] deya o’zbek tiliga tarjima variantlari berilgan. Demak, ikki so’zning birikishidan “kinoyali nutq, achchiq til” deya tarjima qilish mumkin. Bu erda G’.Salomovning A.Y.Rojanskiydan keltirgan iqtibosini keltirish o’rinli: “Idiomalarni so’zma-so’z talqin qilish ularni boshqa tilga tarjima qilgandagina emas, balki shu tilning o’ziga “tarjima” qilganda ham hech qanday ma’no bermaydi.” [4.260] Umuman olganda, “sharp of speech” frazeologik birikmasi ingliz tilidagi idiomatik lug’atdagi ta’rifi to’g’ri. Shu ta’rifga tayanilsa, parchadagi so’z birikmasi majoziy ma’noda qo’llangan.

Ikkinchi ko’chim “sore of face” so’z birikmasi bilan ifodalangan. “Sore” ingliz tilining izohli lug’atida Amerika Qo’shma Shtatlarida norasmiy tarzda “jahli chiqqan yoki ranjigan” [3.1365] ma’nolarda qo’llanishi berilgan. Idiomalar lug’atida esa “sore” so’zini o’zini ko’chma ma’noda “kimgadir jahl qilgan” [2, 627] tarzida ta’rif berilgan. Idiomatik lug’atda keltirilganidek, ingliz tilida “face”ning “sore” bo’lishi birikmada majoziylikni hosil qilgan.

G’.Sotimov:

Yaramas axloq-atvorli, baxil va fitnachi, badqavoq va munofiq, qaysar va qattiq so’z, yuzi sovuq kishi edi. (18.53)

Tarjimon asliyatdagi ikki metaforani birini kalkalash, ikkinchisini adekvat tarzda tarjima qilgan. Asliyatdagi “sharp of speech” so’z birikmasi “qattiq so’z” deya so’zma-so’z tarjima qilingan. O’zbek jamiyati uchun “qattiq so’z” birikmasi bir muncha g’aliz. Bizningcha tarjimon “piching, kinoyali so’zlaydigan” deya o’g’irganda ma’qul ish bo’lardi.

Asliyatdagi “sore of face” so’z birikmasi o’zbek jamiyatida mavjud ekvivalent bilan berilgan. Qolaversa, asliyatdagi ma’no saqlangan. Muallif asliyatda Mir Ali Do’st tag’oyini “sore of face” tasviri ostida “insonga beparvo, samimiy bo’lmagan munosabat” qiladigan insonga nisbatan qo’llaganligini yuqorida tahlil qilgan edik. O’zbekcha tarjimada ham “yuzi sovuq” so’z birikmasi xuddi shunday kontekstda keltirilgan.

Shunda Bobur mirzo Mir Ali Do’st tag’oyini “yaramas axloq-atvorli, baxil va fitnachi, badqovoq va munofiq, qaysar va kinoyali so’zlaydigan, yuzi sovuq kishi edi” tarzidagi tasviri o’zbekzabon o’quvchi uchun murakkablik tug’dirmas edi.

XULOSA

Yuqorida “Bobur-Yo’lbars” romani asliyatida aniqlangan metaforalarni uning o’zkekcha tarjima variantida qanday ifoda etilganligini bir necha misollar bilan qiyosiy o’rganishga urindik. Tahlillarga ko’ra, mutarjim asliyatdagi metaforalar tarjimasida har doim muvaffaqiyatga erishmagan. Bunga bir necha faktorlar o’zining ta’sirini o’tkazgan. Avvalo, tarjimon oldida g’arb tilida bitilgan sharq mutafakkiri haqida biografik romanning tarjimasida masalasi turar edi. Zero, mutarjim Zahiriddin Muhammad Bobur haqida juda ko’p ma’lumotga ega. Bizningcha H.Lambdanda ko’ra ko’proq. Bunga yurtimizda yozilgan Bobur haqidagi asarlar va romanlarni: Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar”, Maqsud Shayxzodaning “Bobur” dramasi, Mirkarim Osimning “Boburning bolaligi” va eng asosiysi Boburning memuar asari “Boburnoma”ni asliyatda o’rganib chiqqan. Buning ta’siri ostida “Babur the tiger” romani asliyatidagi metaforalar quyidagi bir necha tamoyillar bilan tarjima qilinishiga asos bor degan xulosaga kelindi:

1) Metaforalarning kattagina qismi so’zma-so’z (ya’ni kalkalab) tarjima qilish usuli bilan o’g’irilgan;

2) asliyatdagi o’z ma’nosida ifodalangan bazi so’z birikmalar tarjimada badiiy ko’chim bilan ifodalangan, ya’ni tarjimada metafora qayta yaratilgan;

3) asliyatdagi bazi metaforalar tarjimada ekvivalent so’z va so’z birikmalari bilan berilgan;

4) metaforalar tushurib qoldirib, tarjima qilingan.

Albatta, bu erda “tarjimada asliyatning badiiy-estetik quvvatini tiklash mas’uliyati uning asl nusxaga moddiy jihatdan aynan mosligidan voz kechib, vazifaviy uyg’unligini vujudga keltirish zaruratini tug’diradi” [1.65] degan fikr o’zining bor bo’y-bastini namoyon qilib turadi. Demak, mutarjimdan o’z ajdodi haqidagi asar tarjimasidagi ma’sulyat muallifdan ko’ra ulkanroq bo’lgan bo’lishi mumkin. Bunday xulosalar metonimiya va mobolag’a tarjimalariga ham taalluqli yoki yo’qligini tahlil qilish qiziq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси: «Фан» нашриёти, 2005.
2. Richard A.S. McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms. (The Most Practical Reference to the Idiomatic and Verbal Expressions of Contemporary American English). McGraw-Hill Company Inc, 2005.
3. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, International Student Edition, - Macmillan Publishers Limited. 2006.
4. Саломов Ф. Тил ва таржима (Бадиий таржиманинг умумфилологик ва баъзи лингвистик масалалари). – Тошкент: Ўзбекистон фан нашриёти. 1966.
5. Inglizcha-O'zbekcha lug'at. Isaqov U., Rahimov M., Sobirov B., Temirov S., Isaqov Sh. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
6. Poggioli R. The added artificer: In On Translation by Reuben Arthur Brower. – Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1959.
7. Reijnierse W.G. The value of deliberate metaphor. Phd dissertation. – University of Amsterdam.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6-jild. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. 4-jild. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.
10. Meschonnic H. Ethics and Politics of Translating: In Reflective translation studies: Translation as critical reflection by Silvia Kadiu. – UCL Press, 2019.
11. Очиллов Э. Таржимашунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2014.
12. Боронина И.А. Поэтика классического японского стиха. – Москва: Наука, 1978.
13. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Ленинград: Просвещение, 1973.
14. Рофиева Г.Ю. Ўзбек тилидан француз тилига концептуал метафоралар таржимасининг ўзига хос хусусиятлари (Эркин Аъзам асарлари асосида). Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс. – Тошкент, 2020.
15. Searle J.R. Expression and meaning, studies in the theory of speech acts. – Cambridge University Press, 1979.
16. Qurunov D. Adabiyot nazaryasi asoslari. – Toshkent: "Navoiy universiteti" nashryoti. 2018.
17. Lamb H. Babur, the tiger: The first of Great Muguls. - USA, New York, 1961.
18. Бобур – Йўлбарс: Буюк бобурийларнинг биринчиси/Х.Ламб; таржимон Ф.Сотимов. – Тошкент "O'zbekiston", 2015.